

Pedro de Yrizar eta EHHA¹

Amaia JAUREGIZAR ORMAETXEA

0. Sarrera

Ez da sarritan izaten norberak hain gustukoak dituen galak landu eta aurkezteko aukera. Kasu honetan ere ez zatekeen horretarako modurik izango, batetik, Pedro de Yrizarrek bere lana hain zehatz egin ez balu; bestetik, Euskaltzaindiak *Euskararen Herri Hizkeren Atlasari* hain sendo heldu ez balio eta, azkenik, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarteak eta Azkoitiko Udalak omenaldi hau antolatu ez balute.

Ikerketa-lanak katean-katean egiten dira gehienetan; hau da, lehenengoak esandakotik abiatzen da bigarrena eta bigarrenak esandakotik, hirugarrena. Ikerketa berriak, beharbada, beste bide bati helduko dio edo beste iritziren bat aurkeztuko du: ez dira nahitaez berdinak izan behar katearen begiak. Hala ere, aurretik ikerketaren bat egotea beti izaten da mesedegarri, bide berari nahiz desberdinari heldu, zein iritzi bera nahiz desberdina aurkeztu.

Esan daiteke, neurri batean bada ere, Pedro de Yrizarren lana eta EHHA kate berari dagozkion begietako bi direla: desberdinak, baina elkarren osagarriak. Lan honen bitarteko helburuetako bat da bien arteko zenbait desberdintasun eta berdintasun azaltzea; azken helburua, berriz, bataren eta bestearen ondare amaigabearen lagin xumea ematea da, balizko ikerketen katea ere amaigabea izan dadin. Ez legoke omenaldi hoberik Pedro de Yrizarrentzat!

[1] Euskararen Herri Hizkeren Atlasari. EHHA izendatuko da artikulu guztian zehar.

1. Oinarrizko informazioa: argitalpenak

Pedro de Yrizarrek euskal dialektologiari egindako ekarri zabalean hainbat dira aipatu beharreko lanak. Unean uneko ikerketaren gaia eta zeregina izaten da bata edo bestearen azterketa eta aipamena eragiten duena. Hala ere, gaurko gaia zein den ikusita, badira bi lan bereziki aztertu eta aipatu beharrekoak:

Contribución a la dialectología vasca: bi liburukiz osatua eta 1981ean argitaratua. Artikulu-bilduma da.

Morfología del verbo auxiliar... saila: 1992-2008 bitartean argitaratua. Euskalki guztietako adizki laguntzaileak biltzen ditu eta hor bildutakoaren arabera ahalegintzen da euskalkien eta azpieuskalkien artean mugak jartzen.

Azken lan hori oso luzea da, hamalau liburuki ditu², hain zuzen ere. Beraz, pentsatzekoa da luzea izan zela, halaber, liburukiak burutu arteko bidea.

2. Yrizarren iturriak eta EHHarenak

2.1 Yrizarren iturriak

Bide luze horretan, Yrizarrek bere lana ahalik eta osatuena izateko asmoz, bi iturri mota erabili zituen:

a) Iturri idatziak (argitaratuak): L.L. Bonaparte, EAEL, Allières "Petit Atlas Linguistique Basque-Français "Sacaze" eta "Bourclez", R. Trebitschen testuak (Maulekoa, Barkoxekoa...), R. M. Azkueren *Eriz-kizundi Irukoitza* eta J. M. Barandiaranen lana, besteak beste.

b) Ahozko iturriak: datu-emalle eta kolaboratzaile sare handia osatu zuen. Horien artean berebiziko garrantzia dute, besteak beste, Koldo Artola datu-biltzaile nekaezinak eta Iñaki Gaminde irakasleak. Era berean, datu-emalle eta kolaboratzaileen sarean badira oso ezagun zenbait ere: R. Lafon, R.P. G. De Rijk, euskaltzainak eta abar.

Yrizarrek berak ez zuen formazio linguistiko berezirik izan, berak bere kabuz ikasitakoa salbu. Antzekoa da Koldo Artolaren kasua ere. Hala ere, formazio linguistiko eza, zaletasun ikaragarriaz ordezkatzeko

[2] Horri 2008an argitaratutako aurkibidea erantsi behar zailo.

ahalegindu ziren eta zaletasuna hain izan zen handia, ezen baitirudi zaletasun hori izan zela, ibilian-ibilian, gerora formazio linguistikoa eman ziena; baita ondo eman ere.

Yrizarrek berak datuak, datu-emaileak eta kolaboratzaileak alboan zituela, adizki laguntzailearen ganean osatutako lanean hirurehun eta berrogeita bederatzi galdera egin zituen. Bere helburua tokian tokiko adizki laguntzailea biltzea izan zen, baina horrekin erabat ase ez eta laguntzaileen artean, neutroak eta alokutiboak jaso eta bereizi zituen. Gaur egungo ikertzailearen bat bera ibili zen tokietan barrena joango balitz, hainbat herri eta auzotan ez luke hark bildutakoaren laginik aurkituko.

2.2. EHHAREN iturria

EHHAK Yrizarrek ez bezala, iturri mota bakarra erabili du: ahozkoa, alegia. Izan ere, aldea dago Yrizarren lanaren helburutik EHHAREN helburura. Lehenengoaren zeregina biltzea zen, baina bildutakoak ez zuen nahitaez ahoz ekarria izan behar. Bigarrenarena, berriz, biltzea da, baina bildutakoak ahoz ekarria behar du izan. Laurogeigarren hamarkadaren amaieran eta laurogeita hamargarren hamarkadaren hasieran (1987-1992) bildutako informazioa -4.000 ordu baino gehiago- grabatu egin zen eta kontsultagarri dago Azkue Bibliotekan. EHHAREN ahozko ondare hori biltzen zazpi lagun ibili ziren Euskal Herrian barrena, tokian tokiko euskararen eredurik onenaren isla ziren lekukoak -gehienetan, bat edo bi- artean.

EHHAREN jomuga ez zen izan aditzari zegokiona bakarrik biltzea. Yrizarrek bere ikerketak abiatu zituenean, ordea, hizkuntzalaritzaren inguruan zebiltzan ikertzaileetako askorentzat aditzaren azterketa izan zen jomuga nagusia eta, beharbada, Yrizarrek berak ere garaiko giroak bultzatuta, aditzaren azterketari, zehazki, adizki laguntzailearenari, heldu zion. EHHAK, aldiz, honako arlo hauek aztertzen ditu:

Lexikoa: 2.163 galdera

Jokatze morfologia: 595 galdera

Joskera: 62 galdera

Joskera fonetika: 37 galdera

GUZTIRA: 2.857

*EHHA*ren hastapenetatik argi eta garbi izan zen garaian garaiko lan-tresnek ematen dituzten aukerak aprobetxatu behar zirela bai galderak egiterakoan, bai ondoren: egindako inkesta guztiak grabatu eta datuak informatizatu egin ziren; datu-base sendoa osatu zen eta, azkenik, mapak modu digitalean egin ziren eta oraindik ere horrela egiten dira. Hori guztia horrela izateak lan hori txukun egitea ez ezik, balizko ikerketa-lanetarako datuak eskuragarri izatea ere bermatzen zuen.

Bizi izandako sasoiko lan-tresnek baldintzatuta, Yrizarrek nekez egin zezakeen horrelakorik. Behin zahartzaroan sartuta, adibidez, honakoa adierazi zuen ordenagailuaz: “[...] zahartzaroan bada ere tramankulu hau —ordenadorea— lagun dut eta errespetuz eta miresmenez erabiltzen dut neure ikerketatxoak aurrera eramateko asmoarekin [...]” (Badiola 2006: 4). Beraz, antzeko tresnarik ez zuenez izan, eskura izan zituen ballabideak ahalik eta gehien, eta ahalik eta ondoen ustiatu zituen. *EHHA*, adibidez, bitarteko digitalik erabili gabe egin izan balitz, zailagoa izango zatekeen atlasgintza klasikoaren eremutik ateratzea. Areago, geroago egiten hasi izanak aurrekoen metodologia aztertu eta lanaren neurriera egokitzeko aukera eman zuen.

Atlasgintzaren eremutik oso hurbil, Yrizarrek berak zenbait mapa egin zituen. *Contribución a la dialectología vasca* lanean, esaterako, hogeita bat adizki landu zituen eta bakoitzari bere mapa erantsi³. *EHHA*ren kasua bestelakoa da; hau da, gutxienez mapa bat osatzen da egiten den galdera bakoitzeko. Horrenbestez, asko eta askotarikoak daude, landutako galak ere asko eta askotarikoak direlako⁴.

EHHA egitasmoan galdera bakoitzari dagokion erantzuna inkesta egin ondoren transkribatu zen: inkesta egin zen egunaren eta transkribapena egin zen egunaren artean tarte txikia edo txiki samarra utzita. Behin hori eginda, erantzunak edo bestelako datu interesgarriak —sarritan etnografikoak: abestiak, bertsoak, ipuinak, errezetak...— sisteman sartu ziren.

[3] Lanaren amaieran ikus dalteke Yrizarrek egindako mapetako bat.

[4] Yrizarrek egindako maparen ondoren, *EHHA*ren mapa argitaragabe bat —lan-taldeak onartua— dago. Galdera bera da bi mapetan, bien arteko aldeak ikusi ahal izateko. Yrizarrenean eremuak markatzen hasita, *EHHA*ren maparen artean eta berearen artean, edukiarri dagokionez, behintzat, desberdintasun handirik ez dagoela ikusi dalteke.

Datuak garrantziaren arabera antolatzea erabaki zen: erantzuntzat jotakoa transkribatzea ezinbestekoa zen eta interesgarriztat jotako hitza transkribatzea, mesedegarri. Horretarako erabat lagungarri da EHHA aplikazioak duen alfabeto fonetiko eta horrek idazkera ortografikoan duen egokitzapen automatikoa. Hala ere, nahiz eta datuak maparen gainean ortografikoki idatzita egon, aurrez aurreko orrialdean erantzun fonetikoak ere azaltzen dira⁵, datuen zehaztasuna galdu ez, eta mamira edo mamirago joan nahi duenarentzat.

Sistema datuz hornitu ondoren, erantzun-kopuru handia batzen da maparik gehienetan. Yrizarri ere antzeko zerbait gertatu zitzaion aditzarekin. Batetik, erantzun guztiak zehaztasun osoz mapan islatzea ezinezko gertatzen denez eta, bestetik, irakurleari datu hutsak ematea nahasgarria gerta dakiokenez, datuen interpretazioa egin izan da eta oraindik ere egin egiten da. Erantzunetan zehar biltzen diren ezaugarri garrantzitsuenak –horretan ari den ikertzailearen irizpidearen arabera– hartzen dira kontuan; gero, multzokatu –gehienez, hamasei talde edo superlematan– eta, azkenik, mapa egin. Multzokatze horretatik abiatuta errazagoa izango da etorkizunean kontsultak egin.

Mapa, berez, interpretazio baten ondorioa da, datu linguistikoen egituraketa geografiko bat, baina ez ezinbestean bakarra. Beharbada, beste ikertzaile batek egin balu, desberdina izango zatekeen edo ikertzaile berak beste une batean egin balu, ere bai. Datuek, oster, ez dute interpretaziotik ezer eta, beraz, hortik abiatuta egingo dira bilaketak. Orobat, datuetatik aterako dira aurrerantzean beste ikerketa batzuk: bai Yrizarren lanetatik, bai EHHA delakotik.

Horrezaz gain, EHHAren kasuan, maparen azpian argigarri izan beharko luketen oharra azaltzen dira, azalpenaren premia duten galderetan. Mapetan, herri bakoitzaren eremuan, hiru erantzun sartzeko aukera dago: lehenengo erantzunak maparen azala koloreztatzen du; bigarrenak marra trebes batzuk jartzen ditu azal koloreztatuen gainean eta, proposamen onarturik balego, biribil koloreztatu bat azaltzen da. Posible da, era berean, azal koloreztatu (lehenengo erantzuna), horren gainean marra trebesak (bigarren erantzuna) eta biribila (proposamen onartua) azaltzea.

[5] Yrizarren eta EHHAren mapen ondoren ikus daitezke datuok.

Egindako multzo bakoltzari kolore bat ezartzen zaio. Multzoek desberdintasun linguistiko txikia izanez gero, kolore bereko gamen bidez irudikatzen dira. Desberdintasun linguistikoa zenbat eta handiagoa izan, orduan eta handiagoa izaten da koloreen arteko aldea. Horrela, bada, mapa ikusita ikuspegi orotarikoaz jabetzeko aukera dago.

Bestalde, bildutako galderan ezaugarri bereziki interesgarri bat dagoen kasuetan, horren arabera mapa txikia egin daiteke⁶. Horretan, gehienez ere sei multzo egin ahal dira, baina seiko kopuru hori datuak aukeratutako irizpidearen arabera antolatzeko aski izaten da gehienetan.

3. Yrizarren eta EHHaren aditzari buruzko galde-sorta

3.1. Yrizarren aditzari buruzko galde-sorta

Yrizarrek, esan bezala, adizki laguntzailea aztertu zuen: neutroa eta alokutiboa. *Contribución a la dialectología vasca* lanaren bigarren liburukian aztertutako hogeita bat adizki eta horiei dagozkien mapez gain, aditz laguntzaileari buruzko liburukietan ondare oso handia dago. Hirurehun eta berrogeita bederatzirako galdera egin zituen eta galderako erantzun bat baino gehiago bildu: lehenik, neutroa eta alokutiboa eta, bigarrenik, jasotako aldaera guztiak. Aditz-erregimenaren eta denboraren arabera bereizketa egin zuen. Objektu singularra edo plurala izan, tauletan zehatz adierazita dago. Bi motatako iturriak erabili zituenez, ahoz edo idatziz jasotakoak, hain zuzen ere, taulak osorik edo ia erabat osorik osatu ahal izan zituen.

3.2. EHHaren aditzari buruzko galde-sorta

EHHaren galde-sorta antolatu zenean, aditza osotasunean aztertzea erabaki zen: laguntzailea eta trinkoa; neutroa eta alokutiboa. Aditz laguntzaile neutroari buruzko ehun eta hogeita hamar galdera daude; hirurogeita lau, adizki trinkoaz; hirurogeita bost, alokutiboaz. Hortaz, guztira, berrehun eta hirurogei galdera. Yrizarren kasuan ez

[6] Datu fonetikoak azaltzen diren orrialdean mapa txiki bat dago. *Halek* pertsona-morfemaren arabera egindakoa da; bi multzo edo superlemaz osatutakoa.

bezala, hemen ez ziren pertsona guztiak bildu nahi izan. Helburua, adizki guztiak bildu ordez, aditzaren eskema biltzea izan zen.

Yrizarren lanaren zein *EHHA*ren kasuan oso garrantzitsua izan zen galde-sorta ondo bideratzea, horren arabera delako informazioaren aberastasuna. Galdera egokiak izan behar dira; hots, zehatzak eta osoak, baldin eta hizkuntzaren ezaugarri interesgarri gehienak bilduko badira. Bada beste desberdintasun bat Yrizarren lanaren eta *EHHA*ren datuen artean. Lehenengoa morfologian geratu zen, bere helburua hori izan zelako, baina bigarrenak morfologia eta erabilera uztartzen ditu. Adibide baten bidez errazago ulertuko da: *EZAN erroko adizki bat, [+oraina, +ahala, hark-hura], *dezake*, alegia, lortu nahi delarik, *EHHA*k *-ten ahal du* aditz perifrasiak, barbarako, onartu egiten du; baita adieraren ikuspuntutik nabarduraren bat izan dezakeen *IRO erroari dagokion *diro* adizkia. Yrizarrek *dezake* forma bakarrik onartuko luke, esan bezala, bere helburuak hori aginduko liokeelako. Hori adierazi nahi da *erabilera* alpatzen denean; izan ere, testuinguru jakin batean esan nahi dena adierazteko modu bat baino gehiago dago euskaraz ere. Gainera, inoliz, inkestagileek aurreikusitako gabeko erantzun zuzenak jaso izan dira.

4. Yrizarren herrien sarea eta *EHHA*rena

Yrizarren lanetan guztira lauhun eta laurogeita sei dira alpatutako eremuak⁷; *EHHA*n, aldiz, ehun eta berrogeita bost.

	Yrizar	<i>EHHA</i>
Bizkaia	86	36
Gipuzkoa	71	36
Araba	1	1
Nafarroa	216	27
Hegoaldea	374	100
Iparraldea	112	45
GUZTIRA	486	145

Sare biak konparatuz, Nafarroan dago desberdintasunik handiena: *EHHA*k datuak hogeita zazpi eremutan bildu zituen; Yrizarrek, berriz, berrehun eta hamaseitan. Datu hutsetatik harago, horrek guz-

[7] Eremu hitza erabiltzen da, guztiak ez baitira udalerriak; ezta auzoak ere.

tlak euskararen bilakaeraren berri ematen du. Herri horietako askotan euskara galdua da; hala nola: Araiz haranean (Arriba, Atallo eta Azkaraten, adibidez), Esteribarreko eta Erroko zati handi batean; Odieta, Goñi, Olabar eta Artzen; Erronkariko herrietan eta abar. *EHH*Ako sareko ia eremu guztiak agertzen dira Yrizarren sarean. Bakar batzuk dira salbuespen: Gipuzkoako Mendaro eta Ikaztegieta, eta Nafarroa Behereko Bastida. Hortaz, ikus daltekeenez, hainbat dira bai batak, bai besteak aztertutako eremuak.

5. Yrizarren ekarria eta *EHH*Arena

5.1. Yrizarren ekarria

Yrizarren lana handia da lerro gutxi batzuetan sartzeko: batetik, askotarikoa delako eta, bestetik, oso aberatsa delako. Aditzari eta, batez ere, aditz laguntzaileari buruz zerbait ikasi edo gogoratu nahi duen orok oso tresna baliagarria du parez pare. Orain erabilerrazagoa da, Euskaltzaindiak bere web-gunean argitalpen osoa pdf formatuan ezarri baitu. Gainera, 2008an Euskaltzaindiak Yrizarren lan mardularen aurkibidea argitaratzea guztiz lagungarria izan da bere lanak dagokion bidea egin ahal izateko. Lan potolo eta sakonak izaten direnean, ezinbestekoa izaten da gutxi gorabeherako antolaketaren berri ematea. Orain arte erabili den beste geratzen da erabiltzeko. Beraz, erronka handia bezain ederra du parez pare hizkuntzalaritzaren munduan –zehazki, dialektologiaren alorrean– dabilen orok, egungoa edo etorkizuneko arakatzeko, baina lehengotik abiatuta ez den kasuetan ere, lehengoa ahaztu barik, behintzat.

5.2. *EHH*Aren ekarria

Beste edozein tokitan orain arte egin diren atlasik gehienak gutxi samar erabili izan dira eta, beraz, horrek erabat baldintzatuta, ez diote behar besteko ekarpenik egin tokian tokiko dialektologiari. Egia da, halaber, hizkuntz kartografiaren bidea luze samarra izanagatik ere, salbuespenak salbuespen, ez dela atlas betetik bestera argitalpen-moduari dagokionez, alde handirik izan. Alabaina, *EHH*Aren egitasmoa hasi zenetik, berebiziko garrantzia eman zitzaion atlasak izango zuten erabilerari. Hori dela-eta, hartu ziren honako neurri hauek:

- a) Ez zen nahitaez formazio linguistikoko handirik behar izango. *EHH*A osotasunean ulertu ahal izateko. Maparen gaineko da-

tuak, adibidez, beste atlas batzuetan ez bezala, idazkera ortografikoz adieraziko ziren; ez fonetiko. Alabaina, datu fonetikoak ondoz ondoko orrialdean izango ziren, horren gaineko interesa izango lukeenari zuzenduta.

- b) Argitalpenak erakargarriagoa eta erabilerrazagoa izan beharko zuen. Hori egoki egin ezik, nekez erabiliko eta zabalduko zen lana. Batetik, tamaina egokia izan behar zuen; hau da, gutxi gorabehera, liburu arrunt batena; ez sasol batean egin ziren atlasena. Bestetik, koloreak erabiliko ziren, hori baita informazio linguistikoa banatzeko eta lana erakargarri bihurtzeko baliabideetako bat.
- c) Mapan eremuetako forma nagusienak idatzita ematea, lehen ikuskera batean irakurri ahal izateko moduan.
- d) Sarean kontsultagarri izatea. Informazioaren berri izan nahi duen orok aukera izateko eta, gainera, behar izango balitz, informazioa egokitu ahal izateko.

Baldintza horiek guztiak betetzea nahitaezkoa zen irakurle kopuru handi batengana heltzeko. Ondorioz, azalergo geratuko den formazio linguistikorik gabeko jendearentzat tresna interesgarria izan daiteke eta, era berean, hizkuntzalaritzaren munduan dabilenarentzat informazioa ahitu arte jarduteko aztergala.

6. Ondorioak

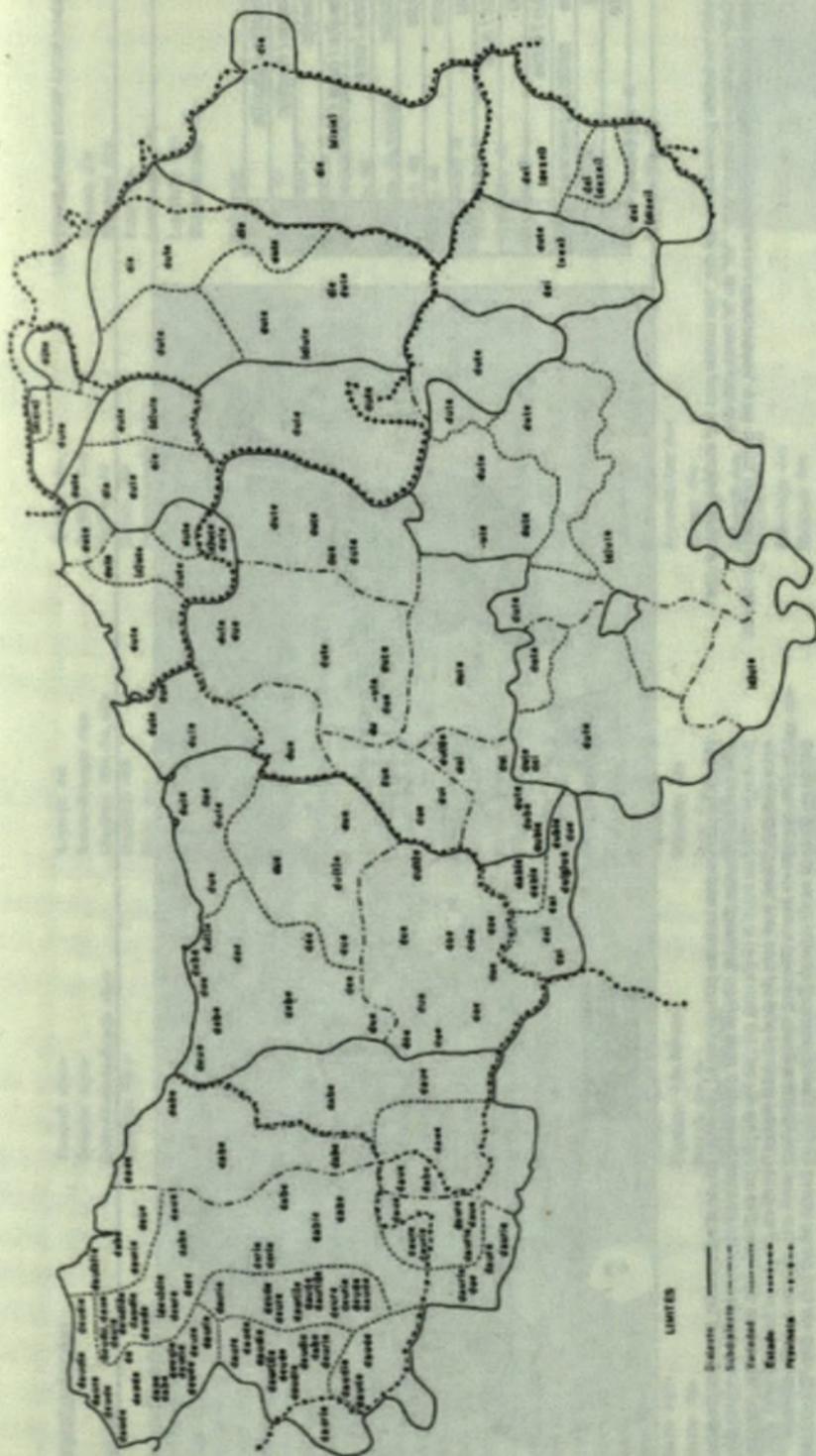
EHHA delakotik argitaratutako bi liburukietan eta bidean etorriko direnetan arestian alpatutako guztia eta gehiago izateak iraultza eragin du atlasgintzan: iraultza txiki samarra, gure hizkuntzaren oihartzuna ere txikia den neurrian eta argitaratu denetik denbora asko igaro ez den neurrian, baina iraultzatxoa, dena dela. *EHHA* kartografia klasikotik harago joan da, kartografia klasikoak emandako guztia baztertu gabe, baina informazioa beste era batera egituratuta. Bizi dugun garaia ezinbestean egokitzapena eskatzen zuen alor honetan ere.

Era berean, Pedro de Yrizarrek egindako lanak gordetzen duen ondarea amalgabea da. Orain arte egin diren zenbait ikerketa-lan berak egindakotik abiatu dira eta, hala gertatu ez den kasuetan, berak egindakoaz osatu dira. Azkenik, euskal dialektologiari egindako

ekarpenaren ikuspegitik esan beharrekoa da, halaber, EHHA, Yrizarren lanaren moduan, lan-tresna oso ona izan daitekeela orain zein etorkizunean hainbat eta hainbat ikerketa-lan berri egiteko edo egindakoak osatzeko; kateari segida emateko, azken batean. Hori eta ez beste ezer izango litzateke bataren eta bestearen arrakastarik atsegina.

7. Bibliografia

- Badiola, Ricardo, 2006, *Bidegileak: Pedro de Yrizar 1910-2004*, Eusko Jaur-laritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Donostia-San Sebastián.
- Euskaltzaindia, 2010, *Euskararen Herri Hizkeren Atlas (EHHA)*, I-II. liburukiak, Bilbo: Euskaltzaindia (eta www.euskaltzaindia.net).
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno (estudio dialectológico)*, Tomo I-II, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano (estudio dialectológico)*, Tomo I-II, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar roncalés (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar labortano (estudio dialectológico)*, Tomo I-II, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental (estudio dialectológico)*, Tomo I-II-III, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.
- Yrizar, Pedro de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar suletino (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia-BBK, Bilbo.

Mapa 16.—Distribución geográfica—por dialectos, subdialectos y variedades—de las variantes de la flexión M.9, "el/los lo han" (nobl.).

